

MATICSÁK SÁNDOR

**A XVII–XVIII. századi mordvin nyelvmlékek
nyelvjárási hovatartozása¹**

The present paper is an attempt to answer the question whether the dialect of 17–18th century Mordvin texts (i.e. Erzya or Moksha) can be determined, what the relevant linguistic features are and what degree of certainty can be attained in establishing the provenance of the author. The material studied here comprises six word lists/dictionaries and ten longer continuous texts, the latter found in multilingual religious books used in the Kazan and Nizhny Novgorod seminaries. The corpus also includes the first poem and the first translation of the Lord’s Prayer. In the case of the word lists and dictionaries the material only makes it possible to determine whether the dialect is Erzya or Moksha (e.g. Witsen’s word list is Moksha, Damaskin’s dictionary is Erzya). Longer texts are much more informative because of the abundance of affixes and generally make finer dialectal divisions possible; in some cases the exact provenance of the author of the text can be determined.

Keywords: Mordvin texts, dictionaries, dialect of 17–18th century.

Egy több száz évvel ezelőtt született szöveg nyelvjárási hovatartozását csak nagyon óvatosan lehet meghatározni, hiszen egyrészt az akkori nyelvjárási tagoltságról kevés információ áll rendelkezésünkre, másrészt pedig a mai irodalmi nyelvi adatok sem vetíthetők vissza mechanikusan. Mindezek ellenére azonban mégiscsak vannak olyan támpontok, amelyek alapján viszonylag biztosan le lehet írni a korai nyelvmlékek nyelvjárási sajátosságait. Írásomban arra keresem a választ, vajon meg lehet-e határozni a XVII–XVIII. századi mordvin nyelvmlékek nyelvjárási hovatartozását (azaz erza vagy moksa szövegről van-e szó), és milyen nyelvi jegyek alapján, mennyire pontosan lehet megmondani, honnan származtak a vizsgált szójegyzékek adatközlői, ill. a nyelvmlék szerzői.

A mordvin nyelvmlékek nyelvjárási kérdéseivel az 1960-as, 70-es években A. P. Feoktistov foglalkozott a korai szövegekről írott monográfiáiban, de az egyes nyelvmlékek elemzése során csak röviden tért ki erre a szempontra (vö. Feoktistov 1968, 1976). Kissé bővebben foglalkozott ezzel a kérdéskörrel Sirkka Saarinen és Aleksandr Feoktistov a moksa nyelvjárásokról írt könyvének (2005)

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

bevezető részében. Ők elsősorban az útleírások, szójegyzékek nyelvi állapotáról adtak közre hasznos információkat. Úgy gondolom, célszerű a kérdést kissé részletesebben megvizsgálni, s a szólisták, szótárak mellett a hosszabb szövegeket is bevonni a kutatásba.

A mordvin két fő nyelvjárásának, az erzának és a moksának az elkülönülése a XIII. századra ment végbe. Státusukról hosszú évtizedek óta vitáznak: a tudósok egy része ezeket egy nyelv két fő dialektusának tartja, mások viszont két külön nyelvnek tekintik őket. A helyi, orosz nyelvű vezetés az „oszd meg és uralkodj” elv jegyében természetesen ez utóbbi nézetet támogatja, habár az utóbbi időben már a vezető mordvin tudósok egy része is kezdi belátni az összefogás szükségességét, legalább a közös irodalmi nyelv megteremtésének igényét. Az erzát főként a mai Mordvin Köztársaság keleti felében és a Volgán túli területeken beszélik, míg a moksák a köztársaság nyugati részében élnek. Az erzák alkotják a nagyobb népességcsoportot: az öszmordvinságnak mintegy kétharmadát teszik ki.

Az erza dialektusokat Ermuškin (1984: 9–27) és Feoktistov (1990: LXIII–LXXI) öt–öt fő típusra osztotta, Keresztes László (1990: 16–17) hat csoportot különböztet meg.

1. típus. Ez az ún. központi nyelvjárás, amely az irodalmi nyelv alapjául szolgál. A mai Mordvin Köztársaság (MdK) keleti részén, elsősorban az Atyasevói, Csamzinkai és Icsalki járásban beszélik.

2. típus. Ermuškin és Feoktistov nyugatinak, Keresztes délnyugatinak nevezi. Ez két alnyelvjárásra oszlik, előbbit az Inszar folyó alsó folyása és az Alatir középső folyása (e két folyó összefolyása) mentén beszélik, elsősorban a MdK Icsalki járásában; utóbbit az Inszar felső folyása és a Pirma folyó mentén, a MdK Kocskurovói járásában. A csoport másik neve Inszar-vidéki dialektus.

3. típus. Északnyugati (Alatir–Pjana-vidéki) nyelvjárás. Az Alatir alsó folyása, valamint a Menya és Pjana alsó szakasza mentén: a MdK Ardatovói és Bolseignatovói járásában, valamint a Nyizsnyij Novgorod-i terület déli részén, Lukojanov és Szergacs vidékén, ill. Csuvasföld Poreckoje és Alatiri járásában beszélik.

4. típus. Ide a délkeleti (Szura-menti) dialektusok sorolhatók, amelyeket a Szura-medencében beszélnek, a MdK Dubjonki, Bolebereznnyiki és Kocskurovói járásában, valamint a Szura túloldalán, a Szimbirszki és a Penzai területen.

5. típus. Ezek Feoktistov terminológiájával a soksai vagy kevert dialektusok. A MdK legnyugatibb részén, a Tyenygusevói és Torbejevói járásban beszélik őket (előbbinek jellegzetes alnyelvjárása a soksai, utóbbinak a drakinói, itt Paa-sonen archaikus nyelvváltozatot örökített meg). Ez a dialektus hamar elvesztette a kapcsolatát a többi erza nyelvjárással; mára számos moksa vonást mutat fel.

6. Keresztes László mindezekhez földrajzi szempontok alapján hozzávette a Volgán túli, a tatárföldi és a baskíriai területek mordvinságát, keleti nyelvjárárcsoport néven.

A nyelvjárási szempontból lényegesen egységesebb moksa dialektusok az alábbiak (Feoktistov 1990: LXXI–LXXXVI; Feoktistov–Saarinen 2005: 47–57; Keresztes 1990: 17–18).

1. Központi dialektus, ez a moksa irodalmi nyelv alapja. A mai MdK Atyurjevói, Tyemnyikovi, Jelnyiki, Kovilkinói, Krasznozloboszki, Sztarosajgovói, Ruzajevkai és Torbejevói járásaiban, a Moksa és a Sziviny folyók mentén beszélnek. Az északi alnyelvjárást (a MdK északnyugati részén, a Moksa folyó mentén, Tyemnyikov környékén) Keresztes külön csoportnak veszi, míg Feoktistov a központi részének tekinti.

2. Nyugati (Keresztesnél délnyugati) csoport: a mai MdK délnyugati részén, a Zubovo-Poljanai járásban, a Vad és a Moksa folyó között.

3. Délkeleti (inszari) dialektus, a MdK déli részén, az Inszari, Kovilkinói és Ruzajevkai járásban, az Issza folyó medencéjében.

4. Átmeneti nyelvjárás: a MdK déli részén (a Torbejevói és Kovilkinói járásokban) és a Penzai terület északi részén, egyfajta átmenetet képezve a nyugati és a délkeleti dialektusok között.

5. Vegyes nyelvjárás. Keresztes a keleti területeken, a Volgán túl, Orenburg környékén, Tatár földön és Baskíriában beszélt dialektusokat sorolja ide. Feoktistov és Saarinen négy alcsoportot különböztet meg: az északit a Nyizsnyij Novgorod-i területen Lukojanov környékén, a délit a Penzai területen Gorogyiscse környékén, a délkeletit a Penzai terület Lopatyinói járásában, míg a keletit Baskíriában beszélnek.

Tanulmányomban az alábbi nyelvmélekeket vizsgálom meg:

Szójegyzékek, szótárak

- 1) Nicolaes Witsen (1641–1717) holland–mordvin szójegyzéke 1692-ből.
- 2) Philipp Johann von Strahlenberg (1676–1747) *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* című művének 28 mordvin szava.
- 3) Gerhard Friedrich Müller (1705–1783) *Описания живущих в Казанской губернии языческих народов* című munkájának 313 mordvin szava.
- 4) Johann Eberhard Fischer (1697–1771) *Sibirische Geschichte és Quaestiones Petropolitanae* c. műveinek mordvin anyaga (38 lexéma), valamint *Vocabularium Sibiricum* című szótárának 277 mordvin szava.
- 5) Peter Simon Pallas (1741–1811) *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* c. művében szereplő 285 erza és ugyanennyi moksa szó.
- 6) Damaskin (1737–1795) nagyszótára, a *Словарь языков разных народов mordvin* része, 11 ezer szóval.

Összefüggő szövegek

- 7) *А Духовная церемония* (1769) c. vallási szöveggyűjteményben szereplő mordvin anyag (az első összefüggő mordvin szövegemlék).

- 8) Ivan Ivanovics Lepëhin Дневные записки с. munkája első kötetének (1771) mordvin mondatai.
- 9) А Сочинения в прозе и стихах на случай открытия Казанского наместничества с. kötetben szereplő első vers (1782).
- 10) Торжество Нижегородской семинарии (1787) – 133 mordvin szavas szöveg.
- 11) Действие Нижегородской духовной семинарии (1788), 55 mordvin szó.
- 12) А катехизмус 1788-as szövege (Краткий катихизисъ).
- 13) А Священная история (1790) mordvin anyaga.
- 14) А Символь вѣры (1791) mordvin része.
- 15) Всерадостное приветствие (1798).
- 16) Az első Miatyánk-fordítás (XVIII. sz. vége).

A szójegyzékek, szótárak vizsgálata során, az anyag jellegéből adódóan általában csak annyit tudunk eldönteni, az erza vagy a moksa dialektus jegyeit hordozza-e az adott nyelvmélek. Az összefüggő szövegek esetében, főként a ragok és jelek információgazdagsága miatt lényegesen jobb a helyzet, általában meg tudjuk határozni az alnyelvjárásokat is, sőt, néha egészen pontosan tudjuk lokalizálni a vizsgált szöveg írójának származási helyét.

1. A mordvin lexikográfia úttörője egy holland utazó, Nicolaes Witsen (1641–1717) volt. Witsen 1664 és 1667 között Moszkvában, a holland követség munkatársaként az akkori orosz birodalom népeiről gyűjtött néprajzi és nyelvi információkat számos levelezőtársa segítségével. 1692-ben, Amszterdamban kiadott, Noord en oost Tartarÿe c. művének első részében a régi forrásokat mutatja be, a másodikban viszont új ismereteket közöl Oroszország népeiről, a Fekete- és Kaszpi-tengertől a Volga-vidéken át Szibériáig és a Csendes-óceán partvidékéig. Ebben a kötetben a szerző a mordvinokkal is foglalkozik: szokásaik, életmódjuk leírása mellett nyelvészeti információkat is közread. A kötet legfontosabb része nyelvészeti szempontból a 324 szócikket tartalmazó holland–mordvin szójegyzék. Ebben számos összetett szó és néhány szintagma is helyet kapott, ezekben egyes elemek többször is előfordulnak. Összességében a szólistában 312 önálló lexéma szerepel. (Witsen anyagát Mikola Tibor publikálta németül 1975-ben, a mordvin rész a 15–25. oldalon található; a kötetről H.-H. Bartens írt recenziót 1978-ban. A nyelvi anyag elemzését I. Feoktistov 1963: 3–11, 1968: 107–108, 1971: 13, 1976: 10–15; Feoktistov – Saarinen 2005: 12–13.)

Witsen a mordvin adatokat latin betűs átírásban közli, helyesírása alapvetően a holland ortográfiára épül. Amellett, hogy írásmódja még kiforratlan, sok íráshibát vét, egy-egy hang lejegyzésére többféle betűt, betűkombinációt alkalmaz. A palatalizációt nem jelöli.

Witsen szójegyzéke főként moksa anyagot tartalmaz, ezt számos tényező bizonyítja. Az erza nyelvjárás nem ismeri a redukált hangokat, a moksa viszont

igen. Witsen a redukáltakat ugyan nem jelöli, de a szóvégi *-a* moksa jellegre enged következtetni, erza alak esetében ugyanis valószínűleg *-o*-val vagy *-e*-vel írta volna le (ez nemcsak a kor ortográfiai bizonytalanságai miatt nem perdöntő érv, hanem azért sem, mert – mint a későbbiekben látni fogjuk –, több utazó is egységesen szóvégi *a*-val jegyzi le az erza adatokat is), vö. W[itsen] *colma* 'három' ~ mai M² *kolmə*, E *kolme* | W *kafta* 'kettő' ~ M *kaftə*, E *kavto* | W *kafxa* 'nyolc' ~ M *kafksə*, E *kavkso* | W *kota* 'hat' ~ M *kotə*, E *koto* | W *kurga* 'száj' ~ M *kurgə*, E *kurgo* | W *ofta* 'medve' ~ M *oftə*, E *ovto* | W *panda* 'hegy' ~ M *pandə*, E *pando* | W *sura* 'árpa' ~ M *šorə*, E *šuro* | W *tzatka* 'szikra' ~ M *šatko*, E *šatko* | W *valda* 'világos' ~ M *valdə*, E *valdo* | W *siade* 'száz' ~ M *šadə*, E *šado* | W *azir* 'úr' ~ M *azər*, E *azor* | W *narman* 'veréb' ~ M *narməń*, E *narmuń* | W *iondal* 'villám' ~ M *jondəl*, E *jondol* | W *travar* 'ajak' ~ M *tərva*, E *turva*. Szintén a moksa felé billenti a mérleg nyelvét a szóeleji M *š* ~ E *č*- megfelelés (vö. Keresztes 1988): W *šcher* 'haj' ~ M *šār*, E *čer* | W *šchoun* 'tarkó' ~ M *šovəń*, E *čovoń* | W *šchuan* 'rövid' ~ M *šuvańä*, E *čovańä* | W *šchuar* 'homok' ~ M *šəvar*, E *čovar* | W *šchy* 'nap' ~ M *ši*, E *či* | W *šej* 'mocsár' ~ M *šəj*, E *čej* | W *šufta* 'fa' ~ M *šuftə*, E *čvto* | W *sobda* 'sötét' ~ M *šobda*, E *čop(o)da*.

Vannak olyan szavak Witsen jegyzékében, amelyek hangalakja vagy szó szerkezete inkább „moksásnak” tekinthető (de ez sem perdöntő bizonyíték, hiszen például az *ili* 'ág' mai moksa alakja *il'i*, erza irodalmi formája *il'ej*, de kevert erza nyelvjárásokban van *il'i* alakja is, vö. MdWb 454): W *id* 'gyerek' ~ M *id'*, E *ejd'* | W *kata* 'macska' ~ M *kata*, E *katka* | W *kefkia* 'tizenegy' ~ M *kefkejä*, E *kevejkeje* | W *keli* 'széles' ~ M *kel'i*, E *kel'ej* | W *kud* 'szoba' ~ M *kud*, E *kudo* | W *mar* 'alma' ~ M *mar'*, E *umar'* | W *sidi* 'szív' ~ M *šed'i*, E *šed'ej* | W *stie* 'szamóca' ~ M *ksti*, *sti*, E *kistoj* | W *tise* 'fű' ~ M *tišə*, E *tikše* | W *uke* 'egy' ~ M *fkə*, E *vejke* | W *virgas* 'farkas' ~ M *vərgas*, E *vérges*.

Perdöntő bizonyítékul azok a szavak szolgálnak, amelyek csak a moksából adathatók, az erzában nincs megfelelőjük, pl. W *ilet* 'este' ~ M *il'ät*, E *čokšne* | W *jomla* 'kicsi' ~ M *jom(b)la*, E *viška* | W *kaschmarasch* 'hiúz' ~ M *kašmarəš*, E *viřkatka* | W *kelas* 'róka' ~ M *kelaš*, E *rivež* | W *kertiaks* 'fecske' ~ M *kər'taks*, E *pižgun* | W *ozu* 'nagy' ~ M *oču*, E *ine* | W *schumbas* 'nyúl' ~ M *šumbas*, E *numolo* | W *scholka* 'orr' ~ M *šalKa*, E *sudo* | W *trax* 'tehén' ~ M *traks*, E *skal* | W *vidreu* 'denevér' ~ M *vənd'řav*, E *ked'nimil'av*.

Szintén bizonyító erejűek a grammatikai különbségek. Witsen anyagában két helyen szerepel tagadó alak: *afpar kuliaf* 'rossz hír', ennek erza formája *a paro*

² M = moksa, E = erza. A latin betűs erza és moksa adatokat a Keresztes-féle egyszerűsített átírás alapján közlöm, azaz a Paasonen (MdWb) által jelölt különféle redukált hangok (ə, ɔ̂, ε, ɛ̂, ǎ, ǎ̂) helyett egységesen az ə grafémát használom. A cirill betűs formákat a legújabb erza–orosz (Serebrennikov et al. 1993) és moksa–orosz (Serebrennikov et al. 1998) nagyszótár alapján közlöm.

kul'az lenne; és *afyrista* 'nem részeg' (mai alakja: *af iřecta*), melynek erza formája *a iřed'ež*. A participium perfectum képzője az erzában *-ž*, a moksában *-f*. Witsen anyagában a fentebb említett *afpar kuliaf* mellett előfordul a *para kuliaf* 'jó hír' is (vö. erza *kul'az*). A többes szám harmadik személyű igerag a moksában *-jt'* (egyes nyelvjárásokban *-št'*), míg az erzában *-it'*. Witsen néhány igét P13 formában ad meg, *-cht* raggal: *jartsacht* 'esznek', *naxicht* 'játszanak', *symicht* 'isznak', *turicht* 'harcolnak', *udicht* 'alszanak'.

A fentebbi összevetés egyes elemei külön-külön nem elegendők a nyelvjárási hovatartozás meghatározására, ám ha ezeket az alcsoportokat összességükben szemléljük, akkor egyértelműen kijelenthetjük, hogy Witsen szójegyzékének adatai moksa nyelvterületről valók. Meg kell azonban azt is említeni, hogy a szövegben van egy-két tipikusan „erzás” alak is (pl. *tele* 'tél' ~ mai moksa *řalə*, erza *řeře*; *lesed* 'dévérkeszeg' ~ M *lošča*, E *lešč*, valamint a *scabas* 'isten', *sibas* 'nap' és *cobas* 'hold' összetett szavak második eleme, a *pas*, vö. E *paz*, M *pavas* 'isten'). Ez azt valószínűsíti, hogy Witsen adatközlői között lehetett egy-két erza anyanyelvjárású is.

A nyelvi anyag sokszínűsége miatt elég nehéz meghatározni az adatközlők pontos nyelvjárási hovatartozását. Feoktistov úgy véli, hogy az adatokat elsősorban a Mordvinföldet Moszkvával összekötő főutak mentén gyűjthették. A *kertiaks* 'fecske', *schumbas* 'nyúl', *pche* 'kenyér' és *ok* 'sapka' szavak alapján arra a következtetésre jut, hogy az „interjúalanyok” a moksa nyugati (délnyugati) dialektusát beszélhették, e szavak ugyanis csak ebben a nyelvjárásban vannak meg, azaz a gyűjtés legfőbb színhelye a mai Mordvin Köztársaság déli része, ill. a Penzai terület északi fertálya lehetett (Feoktistov 1963: 10, 1976: 14; Feoktistov – Saarinen 2005: 13). Ezt kiegészíthetjük a többes szám harmadik személyű igealakok bizonyító erejével: a délnyugati dialektus egyik fő jellegzetessége a fentebb bemutatott *-št* suffixum, az irodalmi *-jt'* helyén (vö. Feoktistov 1990: LXXXIII).

2. Az 1809-es poltavai csata után hadifogságba esett Strahlenberg kapitány Tobolszokban töltött tíz éve alatt (1711–21) óriási mennyiségű történelmi, földrajzi, néprajzi és nyelvészeti anyagot gyűjtött Kelet-Oroszország népeiről, amit hazatérte után, 1730-ban adott ki német nyelven Stockholmban *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* címmel. A *Tabula Polyglotta* vagy *Harmonia linguarum gentium boreo-orientalium vulgo tatarorum* címet viselő szógyűjteményében 60 szót mutat be 32 nyelven. A mordvin anyag hiányos, csak 28 szó szerepel benne. Ennek oka, hogy Tobolszkból Moszkvába tartva elvesztette egyik füzetecskéjét (Feoktistov 1963: 11–12, 1971: 13–14, 1976: 16–18; Feoktistov – Saarinen 2005: 13–14).

A német ortográfia hatását tükröző, javarészt számneveket és testrészneveket tartalmazó adattára rengeteg hibát rejt magában. A kevés mordvin szó alapján

nem lehet teljes biztonsággal megállapítani nyelvjárási hovatartozásukat, de bizonyos jegyek alapján az erzára gyanakodhatunk. Egyértelműen erza alak a Sb *soda* 'orr' ~ E *sudo*, M *šalka*; Sb *pretzier* 'haj' ~ E *práčer*, M *prášäjär* és a Sb *wäte* 'egy' ~ E *vejke*, M *fkä*; inkább erzás a Sb *kaukfim* 'nyolc' ~ E *kavkso*, M *kafksə*. Mivel Strahlenberg lejegyzésének pontossága meg sem közelíti a Witsenét, a szóvégi magánhangzók hangszínéből itt nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, vö. Sb *nille* 'négy' ~ E *nil'e*, M *nil'ə* | Sb *kaffta* 'kettő' ~ E *kavto*, M *kaftə* | Sb *kollma* 'három' ~ E *kolme*, M *kolmə*, Sb *kuta* 'hat' ~ E *koto*, M *kotə* (bár utóbbiak inkább moksásnak tűnnek). Nem árul el semmit a dialektális jegyekről a Sb *kaime* 'tíz' ~ E *kemeń*, M *keməń* | Sb *loman* 'ember' ~ E *lomań*, M *lomań* | Sb *PELLI* 'láb' ~ E *pil'ge*, M *pil'gə* | Sb *pills* 'fül' ~ E *pil'e*, M *pil'ə* | Sb *silms* 'szem' ~ E *šel'me*, M *šel'mə* | Sb *weixim* 'kilenc' ~ E *vejkse*, M *veJksə* | Sb *wytzs* 'öt' ~ E *vet'e*, M *vet'ə* | Sb *zjifim* 'hét' ~ E *śisem*, M *śisəm*.

3. Az ún. második kamcsatkai expedíció (1733–1743) tagja volt Gerhard Friedrich Müller (1705–1783), aki jelentős nyelvi és néprajzi anyagot gyűjtött a Kazany környéken élő finnugor és törökségi népektől, amit 1743-ban foglalt könyv formába. A kötet csak 1791-ben látott napvilágot nyomtatásban Описание живущих в Казанской губернии языческих народов címmel. A kötet második része egy cirill betűs, nyolcnyelvű – az orosz címszavak mellett tatár, mari, csuvas, udmurt, komi-permják, komi-zürjén és mordvin – szótár. Ennek mordvin anyaga 313 szót tartalmaz (Feoktistov 1963: 12–22, 1971: 16–17, 1976: 85–88; Feoktistov–Saarinen 2005: 14–15).

A szólista javarészt erza adatokat tartalmaz, azonban számos moksához köthető lexéma is felbukkan benne, emiatt arra gyanakodhatunk, hogy Müller adatközlői között mindkét fő nyelvjárás képviseltette magát. Müller cirill betűs lejegyzése annyiban következetes, hogy a szóvégi erza *-o*-t és a moksa redukáltat mindenütt cirill *-a*-val adja vissza, ez tehát nem igazán alkalmas a nyelvjárási elkülönítésre (pl. Mü *колма* 'három' ~ E *колмо*, M *колма* | Mü *кота* 'hat' ~ E *кото*, M *кота* | Mü *ссыяда* 'száz' ~ E *сядо*, M *сяда*).

Erza nyelvjárára utalnak a következő szavak: Mü *аша*, *аше* 'fehér' ~ E *ашо*, M *акша* | Mü *чи* 'nap' ~ E *чи*, M *ши* (de: *шибассь* 'napisten') | Mü *катка* 'macska' ~ E *катка*, M *ката* | Mü *воима-кошъ* 'levegő' ~ E *кошт*, M *кожф* | Mü *сьедей* 'szív' ~ E *седей*, M *седу* (a két nyelvjárás szavai között csak fonetikai és/vagy morfofonetikai különbség van), ill. Mü *вьешкине* 'kicsi' ~ E *вишкине*, M *эмла* | Mü *икаль* [sic!] 'tehén' ~ E *скаль*, M *тракс* | Mü *пассь* 'isten' ~ E *паз*, M *паваз* | Mü *пургине* 'mennydörgés' ~ E *пурьгине*, M *атям* | Mü *суда* 'orr' ~ E *судо*, M *шалкка* (a két nyelvjárás között jelentős lexikai különbség van).

Moksa jellegű viszont: Mü *аоцю-вьедь* 'kis [nem nagy] víz' ~ M *оцю*, E *ине* | Mü *шүфта* 'fa' ~ E *чувто*, M *шүфта*.

A nyelvjárás meghatározásának nehézségét jól mutatják Müller 'lány' jelentésű szavai: *тейтеръ, стиримъ* [egyres szám első személyű birtokos személyragos formában]. Az előbbi erza, az utóbbi elvileg moksa alak (*стуръ*), de a birtokos személyrag erza, tehát a szóalak valószínűleg kevert alnyelvjárásból származik (MdWb 2183).

A vegyes dialektális jelleget jól példázzák Müller számnevei. Inkább moksa jellegű a Mü *кафта* 'kettő' ~ E *кавто*, M *кафта* | Mü *вейкса* 'kilenc' ~ E *вейксе*, M *вейкса* | Mü *ке-вкюе* 'tizenegy' ~ E *кевейкее*, M *кефкие* | Mü *кемъ-нилле* 'tizenkét' ~ E *кемнилее*, M *кемнилие* | Mü *кемъ-вьетіе* 'tizenöt' ~ E *кеветее*, M *кеветие* | Mü *тошень* 'ezer' ~ E *тѣжа*, M *тѣжянь*. Erzára utal viszont a Mü *вейже* 'egy' ~ E *вейке*, M *фкя* | Mü *каукса* 'nyolc' ~ E *кавксо*, M *кафкса*. Nem releváns: Mü *нилле* 'négy' ~ E *ниле*, M *ниле* | Mü *вьете* 'öt' ~ E *вете*, M *вете* | Mü *ссизимъ* 'hét' ~ E *сисем*, M *сисем* | Mü *кемъ-гавтова* 'tizenkettő' ~ E *кемгавтово*, M *кемгафтува* | Mü *кемъ-голмова* 'tizenhárom' ~ E *кемголмово*, M *кемголмув*.

Egyértelműen erza jellegű viszont a szótár néhány ragozott (többes számú) igealakja: *эшитенакъ, эшитеда, эшитъ* (az ige mai infinitivusi alakja: *ашитемс* 'áll, van, tartózkodik'). A megfelelő moksa személyragok: *-тама, -тада, -йхт*. Hasonlóan erza jellegű a participium praesens: Mü *кулось* 'halott' ~ E *кулозь*, M *кулоф*.

A szóanyag alapján biztosnak tűnik, hogy Müller sok adatközlővel dolgozott. Ami a dialektusok pontosabb meghatározását illeti, csak három támpont áll rendelkezésünkre: ezek mindegyike egyazon dialektusra/területre utal.

Az erza szóanyagban két olyan szóra is bukkanhatunk, amelyben /ŋ/ hang található: *килингъ* 'nyírfa' (mai irodalmi erza: *килей*, nyelvjárási *киленг*), *тенгзепра* 'búza' (*товзюро, тонгзюро*). Ez az északnyugati dialektus (III. típus) Alatir-melléki, ill. Alsó-Pjana-menti alcsoportjára jellemző.

Müllernél a 'ló' *ушме*, ennek mai irodalmi alakja *лишме*, de a Volgán-túli (Buguruszlan, Szamara) és egy Arzamasz környéki nyelvjárásban Paasonen *ишме* formát adatolt (MdWb 1144). Az elég valószínűtlennek tűnik, hogy Müller távoli területekről származó adatközlővel dolgozhatott volna, sokkal inkább számításba jön a Nyizsnij Novgorodhoz közeli dialektus.

Szintén árulkodó a többes szám első személyű igerag. A szólistában két ragozott forma bukkan fel: *ещитенакъ* 'vagyunk', *осатанакъ* 'ülünk'. A *-танок* rag (erről részletesebben I. később) az I. (központi) és a III. (északnyugati) nyelvjárástípusra jellemző (vö. Ermuškin 1984: 129).

4. Müller munkáját Johann Eberhard Fischer (1697–1771) folytatta, aki 1739 és 1747 közötti gyűjtőtevékenységének eredményét, a finnugor népek leírását *Sibirische Geschichte* néven adta ki (1768). Ebben, más finnugor nyelvek lexemái mellett, 25 mordvin szó kapott helyet. Schlözer 1770-ben, Göttingenben

megjelentette Fischer cikkgyűjteményét, *Quaestiones Petropolitanae* címmel. Ennek első, *De origine Ungrorum* címet viselő részében, a *Tabula harmonica linguae Ungricae cum ceteris linguis Scythicis* című fejezetében nyolc nyelv szólistái is szerepelnek, ebben 23 mordvin szó található. A két műben összesen – átfedésekkel együtt – 38 mordvin lexéma fordul elő. Az anyagban mindkét nyelvjárás képviselteti magát, de a szókincsben markánsabbak az erza jegyek: *katka* 'macska' (mai E *katka*, M *kata*), *pjel* 'felhő' (E *pel'*, M *kovəl*), *fuda* 'orr' (E *sudo*, M *šalka*), *weigke* 'egy' (E *vejke*, M *fkä*). Moksa jellegű ugyanakkor a *hafta* 'kettő' (M *kafta*, E *kavto*), *schufta* 'fa' (M *šufta*, E *čuvto*), *toschen* 'ezer' (M *tožän*, E *toža*) (Feoktistov 1963: 22–23, 1971: 17–18, 1976: 19–21; Feoktistov – Saarinen 2005: 16).

Fischer kéziratos szótára, a *Vocabularium Sibiricum* (1747) több mint 50 nyelvből és nyelvjárásból tartalmaz szóanyagot, nyelvenként mintegy 300 szót; összességében több mint 12 ezer szó fordul elő benne. (A szótárról bővebben Gulya 1983; Zaicz 1997.) A szótár latin betűs transzkripcióval lejegyzett, 277 szót tartalmazó mordvin anyaga jelentős átfedést mutat Müllerével. A szókincs alapvetően erza jellegű: F *asch* 'fehér' ~ E *ašo*, M *akšə* | F *ikal* 'tehén' ~ E *skal'*, M *traks* | F *katka* 'macska' ~ E *katka*, M *kata* | F *kuloss* 'halott' ~ E *kulož*, M *kuləf* | F *ssjedei* 'szív' ~ E *šed'ej*, M *šed'i* | F *suda* 'orr' ~ E *sudo*, M *šalka* | F *tegter* 'lány' ~ E *fej'ér*, M *š'ir* | F *tschar* 'egér' ~ E *čejer*, M *šejer* | *weigke* 'egy' ~ E *vejke*, M *fkä*. A szavak itt is az /ŋ/ hangot ismerő nyelvjárásból származnak, *kiling* 'nyírfá' (mai irodalmi *kil'ej*), *matsen* 'liba' (*ma'cej*), *tongsöra* 'búza' (*tovsuro*). A szóvégi magánhangzó lejegyzése a Mülleréhez hasonlatos: F *kafta* 'kettő' ~ M *kaftə*, E *kavto* | *kolma* 'három' ~ M *kolmə*, E *kolmo* | F *kota* 'hat' ~ M *kotə*, E *koto* | F *oufta* 'medve' ~ M *oftə*, E *ovto* | F *pitscha* 'fenyő' ~ M *pičə*, E *piče* | F *walda* 'világos' ~ M *valdə*, E *valdo* (Feoktistov 1968: 86–88).

5. A tudományos expedíciós gyűjtőmunka egyik kiemelkedő egyénisége Peter Simon Pallas (1741–1811), aki eredetileg természettudós, zoológus volt, de jelentős eredményeket ért el a finnugor nyelvek kutatása terén is. Utazásának összefoglalása a *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs* (1771–1776) (I. Feoktistov 1963: 31–33; 1971: 19–22; 1976: 43–50). Nyelvtudományi munkásságának kiemelkedő eredménye a II. Katalin cárnő kezdeményezésére összeállított *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий* (1786–87), amelyben 200 (51 európai és 149 ázsiai) nyelven adja meg 285 tárgy, fogalom nevét. A kétszáz nyelv között szerepel a mordvin is, pontosabban két mordvin, mert a 61. nyelvként a mordvin, 62.-ként a moksa van feltüntetve, tehát mordvin néven az erza szerepel.

Az erza adatok *ä*-ző nyelvjárásból (is) származnak, amit Pallas az orosz *я* betűvel ad vissza: *вя* 'éj' (mai irodalmi alak: *ve*), *кявь* 'kő' (*kev*), *пяй* 'fog' (*neü*), *мурдя* 'férfit' (*murde*). Az erza szókezdő *ч*-nek a moksában szabályosan

и- felel meg (például E *чи*, M *иш* 'nap'), de Pallasnál néha fordítva is jelentkezik: E *шома*, M *чама* 'arc' és E *чама*, M *шама* (mai irodalmi: E *чама*, M *шама*) (Feoktistov 1975: 117–125, 1976: 89–93). A szóanyagban különösebb nyelvjárási sajátosságokat nem találni; a főnévi igenév képzője *-мс* (*симемсь* 'inni'), a felszólító mód jele *-к* (*аицук* 'állj'). Szerencsére azonban a Pallas útleírásában szereplő településnevek eligazítanak abban, hol gyűjtött: útja Szaranszktól Penzán át vezetett Szimbirszkig, majd tovább Szaratovig és Orenburgig, erza és moksa területeken egyaránt (Feoktistov–Saarinen 2005: 19).

6. A XVIII. századi mordvin lexikográfia legterjedelmesebb alkotása Damaszkín püspök (1737–1795) soknyelvű szótára, a *Словарь языков разных народов*. A kalugai kormányzóságban született Damaskin (eredeti nevén Dimitrij Szemjonov) a moszkvai szláv–görög–latin iskolában tanult, majd Szentpétervárott és Göttingenben képezte magát. 1775-ben szerzetesnek állt, s 1783-tól ő irányította a Nyizsnyij Novgorod-i püspökséget. A helyi szemináriumban jelentős változásokat vezetett be: nagy hangsúlyt fektetett a környék nyelveinek, a tatárnak, a mordvinnak és a csuvasnak az oktatására. Ő indította el az ún. disputákat, melynek során egyházi szövegeket olvastak oroszul, latinul, görögül, németül, franciául és az előbb említett három helyi nyelven. Damaskin maga is igyekezett elsajátítani ezeket a nyelveket, főleg a mordvinnal foglalkozott behatóan.

II. Katalin cárnő Damaskint kérte fel arra, hogy állítson össze szótárt a Nyizsnyij Novgorod-i püspökség népei által beszélt nyelvekről. A püspök ennek eleget is tett, 1785-ben elkészítette kétkötetes szótárát. A mű első kötete orosz–tatar–csuvas–erza–mordvin szótár 1038 oldalon, a második rész pedig orosz–mari szójegyzék 746 oldalon. Az anyag nagyon sokáig kéziratban maradt, két példánya ismeretes, az egyiket Nyizsnyij Novgorodban, a másikat Pétervárott őrzik. A szótár mordvin részét A. P. Feoktistov 1971-ben rendezte sajtó alá. (Damaskin életéről és a szótárról részletesebben I. Feoktistov 1968: 58–77, 1971: 22–25; a nyelvújításban betöltött szerepéről Maticsák 2012: 155–193.)

A szótárban mintegy 11 000 szócikk szerepel. Mivel Damaskinnak valószínűsíthetően sok segítője, „bedolgozója” volt, a szóanyag nyelvjárási szempontból nem egyenletes, de a szókincs egyértelműen az erza nyelvjárás jegyeit mutatja. Moksa alak alig fordul elő, vö. pl. *вясемь нефнима* 'mindenkinek megmutatás = előadás', *юфтамо* 'mondás', *сяльме вяляфтомо* 'szem kifordulás = ájulás', *тяфтеме якамо* 'dolognélküli járás = tétlenség'. Erza a szókincse (ezt olyan szavak bizonyítják, amelyek a moksában nincsenek meg, pl. *вишка* 'kicsi' ~ M *эмла*, *вясеме* 'minden' ~ M *сембе*, *икеле* 'előtt' ~ M *инголе*, *ине* 'nagy' ~ M *оцю*, *пурьгыне* 'mennydörgés' ~ M *атяма*, *судо* 'orr' ~ M *шалхка* stb.) és erza a grammatikája (a szótárban szerencsére jónéhány szintagma is felbukkan, ezek alapján vázlatos képet nyerhetünk a toldalékokról is). Ilyen a participium praesens *-иця*, *-ыця* képzője (szemben a moksa *-и/-й* szuffixummal), pl. *молиця*

'menő', *чавиця* 'ölő'; a gerundium *-зь* képzője (vö. M *-ф*), pl. *ванозь* 'nézve'; a dativus *-нэнь/-нень* ragja (vö. M *-нди*), pl. *обознень* < *обоз* 'karaván', az egyes szám 3. személyű birtokos *-(н)зо/-(н)зэ* személyrag (vö. M *-ц*), pl. *валонзо* 'szava', *прянзо* 'feje'. – A XVIII. század utolsó évtizedei mordvin nyelvmlékeinek többsége Damaskin iskolájában készült, a szövegek nyelvjárási szempontból hasonlítanak egymásra, erről részletesebben a később elemzendő szövegek kapcsán szólok.

Ami az erza alyelvjárások lokalizálást illeti, csak néhány támpont áll a rendelkezésünkre. A szótár /ä/-zö nyelvjárású, pl. *вяльтъ* (mai alak: *велтъ*) 'nagyon', *вянчь* (*венч*) 'csónak', *тяв* (*тев*) 'munka' stb. Ez azonban a helymeghatározásban nem segít, mert az erza nyelvterület nagy részére jellemző.

A szókincsben szórványos affrikáció figyelhető meg: *арцьма* (mai irodalmi alak: *арсема*) 'gondolkodás', *вяйце* (*вейсэ*) 'együtt', *карчо* (*каршо*) 'szembe', *кельце* (*кельсэ*) 'nyelv-INESS' stb. Müller és Fischer szótárával ellentétben Damaskiné nem /ŋ/-zö dialektus, vö. *килей* 'nyírfá' és *товзюро* 'búza'.

A szótár legjellegzetesebb nyelvjárási jegye az infinitivus képzőjének sokszínűsége: az *-мс* (pl. *кармамс* 'kezd', *кинамс* 'dicsér') mellett előfordul a *-мкс*, *-мокс*, *-мекс* alakváltozat is: *андомкс* 'etet', *кадомкс* 'hagy', *кандомкс* 'hoz, visz', *максомкс* 'ad'. Sőt, jónéhány szóra a variánsgazdagság jellemző: *ваномс*, *ванмокс* 'néz', *кирдемс*, *кирдемкс* 'kibir', *кортамс*, *кортамкс* 'beszél', *молемс*, *молемкс*, *мольмекс* 'megy', *пурнамс*, *пурнамкс* 'összegyűjt'. Az infinitivusok *-мкс*, *-мокс*, *-мекс* képzője a II. és III. dialektustípusra jellemző, a *-к*-s és *-к* nélküli formák együttélése elsősorban a III. típus Alatir-melléki, bolseignatovói és alsó-pjanai aldialektusát jellemzi (Ermuškin 1984: 19, 127).

Nem feledkezhetünk el azonban arról, hogy a szótár több kéz munkája, emiatt nyelvjárási sokszínűséget mutathat, tehát valószínűleg nem lehet egyetlen dialektushoz kötni. Az ugyancsak a Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumban készült, a későbbiekben elemzendő szövegek javarészt az I. (központi) nyelvjárás északi ágához és a III. (északnyugati) dialektushoz köthetők. Ennek a lokalizálásnak Damaskin szótára sem mond ellent.

7. Az első összefüggő mordvin nyelvmlékek olyan szövegek, amelyek a papneveldekben, a kazanyi és Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumban használatos többnyelvű (általában orosz, latin, görög, német, francia, tatár, csuvas) vallási tartalmú könyvekben kaptak helyet. A jelen ismeretünk szerinti első összefüggő mordvin szövegmlék 1769-ből származik: a Pétervári Akadémia kiadott egy kötetet *Духовная церемония*³ címmel, ezek egyházi szövegeket tartalmaz-

³ Духовная церемония, производившаяся во время всевожденнейшего присутствия ее императорского величества великой государыни премудрейшей монархини и попечительнейшей матери Екатерины Второй в Казани, с приложенным

tak orosz, latin és görög nyelven, de helyet kapott benne néhány mari, udmurt, mordvin, csuvas és tatár versrészlet és prózatöredék is. A kiadvány megjelenítésének indokául II. Katalin kazanyi látogatása szolgált.

A szöveg olvasata (részletesebben I. Feoktistov 1976: 55–57, 236; Maticsák 2012: 74–75): (1) *Вясе минь эрь чистэ кшнасынекъ вясе оймсынъ сонсензэ Пазостъ, и тынкъ инязоростъ*: (2) *сонъ миндянекъ ванкексънымъ, тынь, инязороавась пекъ партадо*. (3) *Тынь лажатадо вясемень минекъ прявейстэ тййме*: (4) *вясе минь бу пазъ икеле вадрясто эряволнекъ и яла уцяскавсто улелвелнекъ*.

Fordítása: (1) Mi mindannyian minden nap dicsőítjük egész lelkünkkel (ö)magát az Istent és Önt, cár. (2) Ő nekünk szent, és Ön, cáránya, nagyon jó. (3) Ön óv mindnyájunkat, hogy okosan cselekedjünk, (4) hogy mi Isten előtt mindannyian jól éljünk, és mindig boldogok legyünk.⁴

Ami a nyelvjárási hovatartozást illeti, elég sok támpont áll rendelkezésünkre. A szöveg 26 lexémája között vannak ugyan olyanok, amelyek nem alkalmasak ennek a kérdésnek a megválaszolására (*сон* 'ő', *минь* 'mi', *ава* 'nő, asszony', *эрямс* 'él', *улемс* 'van', *яла* 'mindig'), mert ezek mindkét nyelvjárásban ugyanolyan alakúak. Ugyancsak nincs lokalizációs értéke az /ä/ hangnak sem (ennek jelölésére a cirill betűs szövegben a *я* szolgál), ez az erza és moksa nyelvterület nagy részére jellemző. Ezzel szemben:

a) a szövegben több olyan lexéma fordul elő, amely csak az erzára jellemző: *Е инязоро* ~ *М оцязор* 'úr', *Е икеле* ~ *М инголе* 'előtt', *Е эрь чистэ* ~ *М эрь шиня* 'minden nap', *Е пазъ* ~ *М паваз* 'isten', *Е ойме* ~ *М вайме* 'lélek', *Е теемс* ~ *М тиемс* 'tesz';

b) a névmások ragozott alakjai is árulkodóak: a *тынь* 'ti' Gen-Acc alakja az erzában *тынк*, a mokzában *тинь*; ugyanígy *минь* 'mi' – Gen-Acc *Е минекъ*, *М минь*; Abl. *Е минденек*, *М миндедонк*;

c) bizonyos igealakok is erza jellegűek: a határozott ragozás egyes szám 3. személyű tárgyra utaló jelen idejű többes szám első személyű alakja *кшнасынекъ*, ennek moksa megfelelője: *кшна-сасък*; a conjunctivus többes szám első személyű alakja az erzában *эря-волнекъ*, *уле-велнекъ*, míg a mokzában *эря-ляма*, *уле-ляма*.

A fentiek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy ez a szövegmű erza nyelvjárásban íródott. Mégpedig olyan erza dialektusban, amelyben ismeretes volt

---

при том словом о несравненном великодушии августейшей императрицы самодержицы Всероссийской, получившей благополучное от прививания оспы выздоровление.

⁴ A *тынкъ* 'titeket', *партадо* 'jók vagytok' és *лажатадо* 'óvtok' alakok formailag többes szám második személyűek. Ezek használata valószínűleg az orosz szövegkörnyezet hatásának az eredménye (önözés, esetleg a fejedelmi többes kifejezése).

az /ä/ hang, a (későbbi) irodalmi nyelvi *-нть* DetGen helyett az *-сть* forma volt használatos, a conjunctivusban pedig az irodalmi *-вь*- helyett *-воль/-вель-* alak élt.

A felsorolt ismertetőjegyek közül a lokalizáció során a genitivus-accusativus rag a perdöntő, ugyanis az *-сть* forma csak az északnyugati dialektusokban (III. típus) fordul elő (ezt a nyelvjárást az Alatir folyótól északra, a Pjana folyó mentén, Ardatov és Bolsoje Ignatovo környékén beszélik a mai Mordvin Köztársaságban; Szergacs és Lukojanov vidékén a mai Nyizsnyij Novgorod-i területen, ill. Poreckoje környékén a mai Csuvas Köztársaságban). Ezt alátámasztják egyéb, erre a területre (is) jellemző jelenségek: a *-мо/-ме* infinitivus használata (*тяйме*), valamint a szóeleji *ки-* hangkapcsolat megőrződése (*кина-* ~ *ина-*) (Ermuškin 1984: 61, 109–111, 124–127, 128–129).

Ermuškin dialektológiai kutatásai jóvoltából talán még jobban le lehet szűkíteni a kérdéses területet, ugyanis az *-сть* genitivusrag és a *-воль/-вель-* conjunctivus együttes használata főként a Pjana folyónak a Lukojanovtól északra lévő mellékfolyói mentén jellemző (Ermuškin 1965: 415, 419, 1967: 114, 138). Innen származhatott tehát az első hosszabb mordvin szövegemlék lejegyzője.

8. Ivan Ivanovič Lepëhin (1740–1802), az ún. II. orenburgi expedíció vezetőjeként 1768 és 1772 között a Volga-vidéket és az orenburgi területet járta be. Útja során sok népről készített etnográfiai feljegyzéseket, ezeket négykötetes (részben posztumusz) naplójában jelentette meg, *Дневные записки*⁵ címmel (1771–1805). A mordvinok életmódjának és szokásainak bemutatása kapcsán közel két tucat mordvin szót és három rövidebb szöveget is közreadott (ezek elemzését I. Feoktistov 1963: 23–30; Maticsák 2012: 57–71). A szavak egy része erza (*нилексъ* 'fülbevaló', *панарь* 'női ing', *каркъсъ* 'öv'; *сюрлакь* 'női öv', *Е сюлгама*), egy része moksa gyűjtés (M *шурка* 'mellcsat', M *каргаужна* 'nyakék').

A hárommondatnyi összefüggő szöveg egyértelműen moksa nyelvjárásból származik. Az íráshibák, egybe- és különírások és a központosítás javításával a szöveg a következő: (1) *Трязя, вядря шкабасъ, максть чаче зiora калдасъ живота, куць семья, шумара уляза миръ ингалканю, монь, миньгакъ ста тпрямасть.* 'Táplálóm, felső égi isten, adj növekvő gabonát, udvarba jószágot, házba családot, egészséges legyen a világ a jövőben is, így táplálj engem, minket is!' (2) *Кебеди, валюги каубавасъ, тпряда, ванда, шибавасъ, кубавасъ.* 'Felkelő, lemenő holdisten, tápláljatok, óvjatok, napisten, holdisten.' (3) *Кебеди, валюги шибавасъ, тпряда, ванда, кубавасъ.* 'Felkelő, lemenő napisten, tápláljatok, óvjatok, holdisten.'

Azt, hogy az adott szöveg melyik nyelvjárást képviseli, lexikai és grammatikai ismervek alapján dönthetjük el. A szóban forgó 23 lexéma között itt is vannak

⁵ *Дневные записки путешествия доктора и Академии наук адъютанта Ивана Лепёхина по разным провинциям Российского государства. Санкт-Петербург, 1771–1805.*

olyanok, amelyek nem alkalmasak ennek a kérdésnek a megválaszolására, mert mindkét nyelvjárásban azonos alakúak, pl. EM *макст* 'adj', EM *мир* 'világ', EM *мон* 'én'. A szóvégi magánhangzó (M *зіора* [сѣра] ~ E *сюро* 'gabona', M *ванда* ~ E *вандо* 'óvjatok') a nyelvjárási hovatartozás ügyében fontos, de nem perdöntő érv, mert ennek a hangnak a lejegyzése a korábbi szövegekben nem mindig volt pontos.

Szintén nem perdöntő a szóeleji *ш-*/*ч-* megfelelés sem (vö. Keresztes 1988), mert a *шибавась* előtagja, a *ши* 'nap' ugyan moksa alak (vö. E *чи*), de a *чаче* szó első mássalhangzója erza jelleget sugall (vö. M *шачи*). Hasonlóan: moksás a *шибавась* 'napisten', *каубавась*, *кубавась* 'holdisten' utótagja (vö. *наваз* 'isten'), de erzás a *шкабась* (vö. *наз* 'isten'). Ugyancsak az erzára jellemző az 'is' jelentésű partikula *-зак* alakja. Moksára utal viszont a *ста* 'így' (vö. E *устя*) és a *зіора* [сѣра] 'gabona' (vö. E *сюро*) alak, ill. a 'ház' szó illativusi formája, a *куць* [күд-с], vö. E *кудо-с*.

Vannak azonban a szövegben olyan ragozott alakok, amelyek egyértelműen képesek eldönteni a nyelvjárási hovatartozás kérdését:

a) A többes szám első személyű személyes névmás (*минь*) accusativusi alakja a moksában *минь*, míg az erzában *минек*.

b) A *тряй* főnév E/1. birtokos személyragos formája a moksában *трязя* (mai alakja: *трязе*), míg az erzában a tőhöz a *-м* szuffixum kapcsolódik.

c) A *тря-* 'táplál' ige többes első személyű tárgyra utaló Sg2 felszólító módú alakja a(z irodalmi) moksában *трямасть*, míg az erzában *трямизь*. Feoktistov (1963: 29) a *трямасть* igealak alapján arra a következtetésre jutott, hogy a szöveget Lepëhin a moksa délnyugati nyelvjárását beszélő adatközlő(k)től gyűjtötte, ugyanis az északi (újabb felosztás szerint a központi nyelvjárás csoport északi aldialektusa, vö. Feoktistov 1990: LXXIV) nyelvjárásban (és az ezen alapuló mai irodalmi nyelvben) a kérdéses alak *трямасть*, míg a délnyugatiban a rag palatális magánhangzót tartalmaz (Keresztes 1999: 45, 277). Ennek nem mond ellent Lepëhin útvonala sem: útja során elég nagy mordvinok lakta területet járt be, Arzamasztól a Pjana és az Alatir mentén Szimbirszkig, majd tovább Orenburgig jutott el (Feoktistov–Saarinen 2005: 19–21).

Összességében kijelenthetjük tehát, hogy a vizsgált szöveg moksa nyelvjárásban íródott, azonban ez olyan dialektus lehetett, amelyben érvényesültek bizonyos erza jellegzetességek is.

9. 1782-ben Moszkvában jelent meg egy gyűjteményes kötet, *Сочинения в прозе*⁶ címmel. A megjelenés apropójául a kazanyi főkormányzóság (helytartó-

⁶ *Сочинения в прозе и стихах на случай открытия Казанского наместничества, в публичном собрании на разных языках говоренные в тамошней семинарии декабря 26 дня, 1781 года.*

ság) megalapítása szolgált. A kötet az ünnepi beszédeket tartalmazza, a görög, latin, német prózai és verses szövegek mellett mordvin, mari, tatár, udmurt, csuvas és kalmük nyelven is szóltak az egybegyűltekhöz. A könyv mordvin anyaga hat nyomtatott sorból áll. Jelenlegi ismereteink szerint ez tekinthető az első, nyomtatásban megjelent mordvin versnek (versszerű írásnak?). A szöveg nem tartja magát az időmértékes verselés szabályaihoz, viszont rímek, rímfélék figyelhető meg benne.

A nehezen olvasható és nehezen értelmezhető szöveg általam korrigált olvasata (részletesebben l. Maticsák 2012: 58–59) a következő: (1) *Кода аф радывамсь минденикъ талану: въ танахъ [?] пякъ* (2) *оцю кудазырынъ ава чебѣрста ваньисъ минь* (3) *лажнай сембинди тиинчъ кисть [?] шумуратъ аницякъ* (4) *сякъсь кельгизя путымсь казанстыякъ кудъ видинь* (5) *тѣнь парать минь няизь веитяма максыза атяма* (6) *оцю кудазырь минь авати эрямсь шумураста парста лама.*

A szöveg (hozzávetőleges) fordítása: (1) Ahogy nem örülni nekünk [nem] szerencsés: ? nagyon (2) nagy uralkodónő [a ház úrasszonya] szépen óva minket (3) gondoskodik mindenkinek az egészséges tevékenységéről [?], csak (4) ezért akarta megalapítani Kazanynak az igazság házát, (5) ezt a jót látva mi kérjük [kérünk], adjon az isten [mennydörgés] (6) a nagy cárnőnknek élni egészségesen jól, sokat.

A vers moksa dialektusban íródott. A szöveg 28 lexémája között vannak olyanok, amelyek nem (vagy csak kis mértékben) alkalmasak ennek a kérdésnek a megválaszolására (*ава* 'nő, asszony', *ваньизь* 'nézve, őrizve', *кода* 'hogy, ahogy', *минь* 'mi', *эрямс* 'él'; *лама* 'sok', *шумбраста* 'egészségesen'; *пяк* 'nagyon'), de ezzel szemben:

- a) a moksára jellemző hangtani és morfofonetikai jegyeket mutatnak a következő szavak a szövegben: М *радывамсь* 'örül' ~ Е *радовамс*, М *кудазырь* 'a ház ura, házigazda' ~ Е *кудазор*, М *путымсь* 'helyez, tesz (alapít)' ~ Е *путомс*; М *кудъ* (mai alak: *куд*) 'ház' ~ Е *кудо*; М *няизь* 'látva' ~ Е *неезь*;
- b) a szövegben több olyan lexéma is előfordul, amely csak a moksára jellemző: *аф* (~ Е *a* tagadószó), М *оцю* (~ Е *ине* 'nagy'), М *цебярь* 'szép' (~ Е *мазый*), М *сембинди* 'mindenkinek' (~ Е *весе* 'mindenki'), М *атяма* 'mennydörgés' (~ Е *пурьгыне*);
- c) perdöntőek a ragozott alakok:
  - a többes szám első személyű személyes névmás (ЕМ *минь* 'mi') genitivus-accusativusi alakja a moksában *минь*, az erzában *минекъ*;
  - a М *пара*, Е *паро* 'jó' melléknév determinatív genitivus-accusativusi alakja a moksában *паратъ*, az erzában *паронтъ*;
  - az ЕМ *веиэмс* 'kér' ige többes szám első személyű alakja a moksában *веитяма*, az erzában *веитяно*;

– az EM *максомс* 'ad' egyes szám 3. személyű optativusi alakja a moksában *максыза* (*maksəzə*), az erzában *максозо* (*maksozo*).

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az első mordvin vers moksa nyelvjárásban készült. S minthogy nincsenek benne valamely aldialektusra jellemző jegyek, teljesen elfogadható Feoktistov véleménye (1976: 58), mely szerint a központi moksa nyelvjárásban íródhatott.

10. A Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium ünnepi kötete (Торжество Нижегородской семинарии)⁷ 1787-ben látott napvilágot, ugyancsak Moszkvában. Ez a korábbiakhoz hasonló felépítésű: az orosz, latin és görög mellett német, francia, ill. tatár, csuvas és mordvin nyelvű szövegeket tartalmaz. Feoktistov (1976: 59–60) ezt a szöveget a XVIII. századi mordvin irodalom egyik legsikerültebb alkotásának tartja. Ebben a – viszonylag kevés hibával lejegyzett – szövegben jónéhány neologizmus is található, szerzője valószínűleg Damaskin iskolájának volt a növendéke. A szöveg ortográfiai sajátossága az /ä/ hang lejegyzése *ia* betűkombinációval: *iaрямсь* 'élni' (ma: *эрямс*).

A 133 (az ismétlődéseket leszámítva, az összetartozó alakokat egy tő alá vonva 79) szavas szöveget Feoktistov publikálta (1976: 236). Az általa korrigált szöveg a következő (a központosítást én javítottam):

(1) *Вяльть покшь тятей! Паро промкс!* (2) *Мязень вечкевь таркасо, мязень паронь уцяскасо iaрцить нѣ ломать,* (3) *конанень паро Инешке Пась максне вяльть прявень ciормась колень и эрва тявень содыцянь инязоронь!* (4) *Коста улня ламо партъ тейнематъ, ciорматъ тонавтлиматъ тядо сыскематъ туремсто лия мода марто,* (5) *сясто апелькста ки якъ, мяксъ вяльть паро iaрямсь прявень инязоро марто.* (6) *Тоса солдатсь апяли мязде якъ туремсто,* (7) *микиниця яки товаранзо марто анпакъ пяльть,* (8) *сокиця аробя зярды якъ сокамсто,* (9) *тонавтыцять зярья эрва таркасо промовкинеть,* (10) *и вегке якъ ломань аяри уцяскавтомо.* (11) *Минекъ рузь модань вясеме нѣ партъ ульнить.* (12) *Сонъ iaрямсто комсь вятешка ить инязоро ава марто вяльть лязовсь,* (13) *тень пинькста вяльть супалгаць и тонавтимасо* (14) *и туремсто лия мода марто зярья сыскематъ сазни.* (15) *Ознутанокъ эна пазнень, максыса инязоро аванень паро куака чи,* (16) *ванозо парцтя эсь славазонзо церкувань,* (17) *уцяскаць тонавтыцять и тонавтыцять* (18) *и ванмозонзо паронь вяземень минекъ рузь модань.*

A fordítás: (1) Igen tisztelt atyák! Tisztelt gyűlés! (2) Milyen szeretett helyen, milyen jó szerencsében élnek azok az emberek, (3) akiknek a jó úristen ad fölöt-

⁷ Торжество Нижегородской семинарии о вступлении на всероссийский престол ее императорского величества, благочестивейшей государын императрицы Екатерины Алексеевны, самодержицы всероссийской, по двадцатипятилетнем царствовании ее величества происходившее в оной семинарии июня 30 дня, 1787 года.

több okos, bölcs és minden dolgot tudó cárt. (4) Ha van sok jó cselekedet, írott ismeret és győzelem az ellenséggel vívott harcban, (5) akkor nem vitatja senki, miért nagyon jó élni az okos cárral. (6) Ott a katona a harcban nem fél semmitől, (7) a kereskedő jár az árujával félelem nélkül, (8) a földműves sohasem aggódik a szántáskor, (9) a tanítók sokasága minden helyen megnő, (10) és egy ember se él boldogtalanul. (11) A mi orosz földünknek mindezek a jók megvannak. (12) Ő [Oroszország], huszonöt évet a cárnő alatt élve, nagyot fejlődött, (13) ezen idő alatt nagyon meggazdagodott a tudományban is (14) és a harcban más országokkal sok győzelmet ért el. (15) Imádkozunk az Istenhez, hogy adjon a cárnőnek jó, hosszú napokat, (16) jól védje őt az egyház dicsőségére, (17) a tanítók és tanulók boldogságára (18) és a mi orosz földünk minden javának megőrzésére.

A szöveg erza nyelvjárásban íródott. Ezt egyrészt a csak az erzából fellelhető lexikai elemek, másrészt fonetikai és grammatikai jegyek egyértelműen bizonyítják. A lexikai bizonyítékok: E *векке* (mai irodalmi alak: *вейке*) 'egy' ~ M *фкя*, E *вясеме* (mai alak: *весеме*) 'mind, minden' ~ M *сембе*, E *ля* (mai alak: *ляя*) 'más' ~ M *иля*, E *поки* 'nagy' ~ M *оцю*, E *тарка* 'hely' ~ M *васта*, E *уцяска* 'boldogság, szerencse' ~ M *паваз*. Hangtani jegyek: E *тейнема* 'cselekedet' ~ M *тиендема* (< E *теемс*, M *тиемс* 'tesz'), E *чи* 'nap' ~ M *ши*.

További perdöntő bizonyítékul az igei személyragok és a névszóragok szolgálnak:

- A dativus ragja az erzában *-нэнь/-нень*, a moksában *-нди*. A szövegbeli alakok (*инязороаванень* < *инязороава* 'cárnő', *конанень* < *кона* 'aki', *пазнень* [*пазнэнь*] < *паз* 'isten') egyértelműen erzák.
- Az egy birtokra utaló egyes szám 3. személyű birtokos személyrag az erzában *-(н)зо/-(н)зэ*, a moksában *-ц*. A szövegben előforduló alak: *товаранзо* < *товар* 'áru'.
- Az indicativus praesens többes szám 1. személyű ragja az erzában *-та-но(к)/-тяно(к)*, a moksában *-тама/-тяма*, a többes szám 3. személyű igerag *-ить*, ill. *-йхть*. Az *ознутанок* 'imádkozunk' (mai alak: *ознотанок*) 'imádkozik', *яарцитъ* 'élnek' (mai alak: *эритъ*) 'él' és *ульнитъ* 'vannak' tehát szintén erza jellegűek.
- A többes szám első személyű személyes névmás (*минь*) genitivusi alakja az erzában *минекъ*, a moksában *минь*.

A szöveg egyik sajátossága az egyes és többes szám 3. személyű igeragok használata. Az irodalmi nyelvre jellemző Sg3 *-и* [*-i*] (a szövegben pl. *сазни* 'kap', *яри* 'él', *яки* 'jár', *пяли* 'fél') mellett megfigyelhető az *-е*, *-я* [*-ä*] végződés is: *максне* 'ad' *уля* 'van', *робя* 'aggódik'. Többes számban az irodalmi *-ить* mellett felbukkan az *-еть* (*промовкинетъ*) változat is.

A pontosabb lokalizációban segíthet a többes szám első személyű *ознутанок* 'imádkozunk' ige, a *-танок/-тянок* igerag ugyanis az I. (központi) és a III. (északnyugati) nyelvjárástípusra jellemző (vö. Ermuškin 1984: 129).

11. Kéziratos formában maradt fenn egy, az eddigiekhez hasonlatos szöveggyűjtemény Действие Нижегородской духовной семинарии címmel,⁸ 1788-ból. Az orosz, görög, latin, német és francia imák, versek és énekek mellett tatár, csuvas, mordvin és mari szövegeket is lehet olvasni benne. A mordvin szöveg 55 szóból (38 tőlexémából) áll (Feoktistov 1968: 8–12). Az íráshibák és a központozás javítása után a szöveg a következő: (1) *Мязень тантемань мари ней минекь сядейнекъ*, (2) *Покишь кульцуньцять и паро промксъ вьсемеде вадря минянекъ неяви*. (3) *Минекь тонавтомонь кульцонодо ней парсте*, (4) *теде паро тявьде арась мязьякъ*. (5) *Тонавтомомо ломанень и пазнень вяльть паро неяви*. (6) *Минь теса тонавтомозь радувукинутанокъ сюпалгавтыванокъ и вяльть пекъ ляздованокъ*. (7) *А тонь инешке пазь вьевть вьсемень*, (8) *конать теса тонавтлишь эсь славазотъ церкованень инязоро аванень*.

A fordítása: (1) Milyen örömet érez most a mi szívünk, (2) nagy [fontos] hallgatók és jó gyűlés a legjobb nekünk. (3) A mi tanításunkat hallgassátok most jól, (4) ennél jobb feladat nincs is. (5) Tanítás az embereknek és az istennek igen jónak tűnik. (6) Mi itt, tanulva, örülünk, gazdagodunk, és nagyon hasznosak vagyunk. (7) És te, legfelsőbb isten, adj erőt mindenkinek, (8) aki itt tanul a te szolgálatodba(n), a templomnak, a cárnőnek.

A szöveg erza nyelvjárásban íródott, Damaskin egyházi szemináriumában, a tanév végi ünnep tiszteletére. Mind Damaskin szótára, mind az előbb elemzett mű nyelvileg közel áll egymáshoz, tehát valószínűleg ugyanannak a műhelynek, ugyanazon szeminarista körnek a szellemi terméke. Az erza dialektusra utaló lexikai jegyek: E *ней* 'most' ~ M *ни*, E *покиш* 'nagy' ~ M *оцю*, E *седей* 'szív' ~ M *седи*, E *вадря* 'jó' ~ M *цебьярь*, E *весе* 'mind, minden' ~ M *сембе*.

Grammatikai jegyek:

- Dativus (I. az előző pontban): *аванень* < *ава* 'anya', *церкованень* < *церкова* 'templom', *пазнень* < *паз* 'isten'.
- A többes szám 1. személyű birtokos személyrag az erzában *-нок/-нек*, a moksában *-ньке*. A szövegben előforduló alak: *сядейнек* (< *сядей* [mai alak: *седей*] 'szív').
- A *-тано(к)/-тяно(к)* többes szám első személyű igei személyrag (I. az előző pontban): *радувукинутанок*.
- Az *-иця*, *-ьця* participiumképző (vö. *кульцуньцят* 'hallgatók'), ennek moksa megfelelője az *-и/-й*.

⁸ Действие Нижегородской духовной семинарии, происходившее во оной при окончании годичного учения в присутствии Дамаскина, епископа Нижегородского и Алаторского, генерала-губернатора Нижегородского и Пензенского Ивана Михайловича Ребиндера, и прочих знаменитых особ 1788-го года июня 30-го дня.

- A többes szám első személyű személyes névmás (*минь*) genitivusi alakja az erzában *минекъ*, a moksában *минь*.

Pontosabb helymeghatározást csak a korábban már említett *-танок* többes szám első személyű igerag adhat, ennek alapján a I. vagy III. típusú dialektusra gyanakodhatunk, de egy adat alapján messzemenő következtetéseket nyilvánvalóan nem vonhatunk le. A dialektális jegyek hiánya inkább a központi (későbbi irodalmi) nyelvjárással utalhat.

12. Ugyancsak 1788-ból származik a katekizmus orosz szövege mordvin fordítással, két hasábra szerkesztve (Краткій катихизисъ).⁹ Ennek a szintén kéziratban megőrződött fordításnak ismerjük a szerzőjét, a szöveg végén meg van nevezve a mordvin származású Ivan Tyihov, a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium hallgatója (tehát ismét Damaskin iskolájáról van szó). Feoktistov értékelése szerint ez a szöveg a régi mordvin fordításirodalom egyik kiemelkedő teljesítménye.

A 32 oldalas szöveg egésze nem állt rendelkezésemre, csak Feoktistov szemelvényét (1968: 12–18) vizsgálhattam meg, de az általa közreadott 325 szóalak (151 szótári szó) is elegendő következtetések levonására. Mivel ez az erza szöveg is ugyanabban az iskolában készült, mint a a 10. és 11. pontban vizsgáltak, javarészt ugyanazokat a nyelvi jegyeket mutatja.

Erzára utaló lexikai elemek pl. E *вадря* 'jó' ~ M *цевбяръ*, E *весеме* 'mind, minden' ~ M *сембе*, E *вишине* 'kicsi' ~ M *ёмла*, E *икеле* 'előtt' ~ M *инголе*, E *тяиця*, *тяйме*, *тяйнемкс* < E *теемс*, M *тиемс* 'tesz', E *эйкакш* 'gyerek' ~ M *идь*.

És ami szintén árulkodó: a *Кодамо тон шачмонь?* 'Milyen nemzetiségű vagy?' [szó szerint: milyen te születésű?] kérdésre a válasz: *эрзя шачмонь* 'erza (születésű)'. (Az orosz megfelelője: *Мордовской природы*.)

Grammatikai jegyek:

- Erza jellegű az egy birtokra utaló egyes szám 3. személyű birtokos személyrag, a *-(н)зо/-(н)зэ* (vö. moksa *-ц*). A szövegben sok ilyen alak fordul elő, pl. *козьяйканзо*, *мартонзо*, *цёранзо*, *эйкакшонзо* (*козьяйка* 'feleség', *марто* 'val/-vel', *цёра* 'férfi', *эйкакш* 'gyerek').
- A többes szám 1. személyű birtokos személyrag az erzában *-нок/-нек*, a moksában *-ньке*. A szövegben előforduló alak: *пазнок* (< *паз* 'isten').
- Sokszor előfordul a dativus ragja (l. a 10. pontban): *беднойнень* < *бедной* 'szegény', *кодамонень* < *кодамо* 'amelyik', *козьяйканень* < *козьяйка* 'feleségnek', *ломаннень* < *ломань* 'ember', *мирьденень* < *мирьде* 'férfi,

⁹ Краткій катихизисъ, переведенный на мордовскій языкъ съ наблюдениемъ россійскаго и мордовскаго просторѣчія, ради удобнѣйшаго онаго познанія во пріяхшихъ святое крещеніе.

férj', *пазнэнь* < *паз* 'isten', *эйкакшнень* < *эйкакш* 'gyerek', *эрямонень* < *эрямо* 'élet'.

- A többes szám első személyű személyes névmás (*минь*) genitivusi alakja az erzában *минекъ*, a moksában *минь*.

Vannak olyan nyelvi elemek amelyek alapján viszonylag pontosabban meg lehet határozni, az erza nyelvterület mely részéről származhatott e szöveg írója. Az egyik jellegzetes vonás az infinitivus *-мкс*, *-мокс*, *-мекс* képzője (Ermuškin 1984: 19, 127), amely a II. és III. típusban figyelhető meg. A szövegben (a tövégi keményjelek elhagyásával): *андомкс*, *эрямкс*, *кадномкс*, *каванявтомкс*, *кекшнемкс*, *кирдёмкс*, *кулцономкс*, *куловтомкс*, *ловномкс*, *мацьтемкс*, *нолдамкс*, *озномкс*, *пандомкс*, *сакиномкс*, *савтлемкс*, *тонавтомкс*, *вечкемкс*, *витлемкс*; *тяймекс*, *улмекс*; *ванмокс* stb. Emellett előfordul az *-мс* képző is, pl. *кортлемс*, *ливтемс*, *максомс*, *ориамс*, *симдемс*, *тонавтлемс*, *тонавтомс*, *трямс*, *вечкемс*, *ветямс*. Ez a kettősség a III. típus Alatir-melléki, bolseignatovói és alsó-pjanai aldialektusát jellemzi.

Ennél is fontosabb a genitivus-accusativus rag *-сть* formája, amely csak az északnyugati dialektusokban (III. típus) fordul elő (részletesebben l. a 7. pontban) (Ermuškin 1984: 61, 109–111, 124–129). A szövegben sok ilyen forma fordul elő: *чавмость*, *икелесть*, *мялезасть*, *мирдесть*, *обучасть*, *пелезасть*, *пинкстасть*, *синансцть*. E forma kizárólagos használata elsősorban a Lukojanovtól északra, a Pjana mellékfolyói mentén beszélt alcsoportokra jellemző, ennek alapján megkockáztathatjuk, hogy ennek a szövegelemeknek a szerzője ugyanonnan származhatott, mint az 1769-es szöveg lejegyzője (vö. 7. pont).

13. Szintén fontosnak ítéli Feoktistov (1968: 32–43) a Священная история¹⁰ mordvin fordítását. Készítője a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium hallgatója, Szemjon Berezovszkij volt, 1790-ben. A kéziratban fennmaradt mű kérdések és felelet formájában íródott, két hasámban, az elsőben van az orosz, a másodikban a mordvin szöveg. A mű legfőbb értéke a sok új szó, melyek egy része ma is használatos. Néhány példa a neologizmusokra: *ванькс* 'szent' (eredetileg: 'tisztá'), *ванькстомань ломань* 'szent ember', *вьясе ломать* 'világ' (szó szerint 'minden ember'), *кой* 'szokás = vallás', *кучиця* 'küldött = apostol', *пазонь уре* 'isten szolgája = angyal', *паро коинь ломань* 'jó szokású ember = keresztény', *поки тьяв* 'nagy dolog = csoda', *чинь стямо* 'nap kelet' stb.

A szöveg az /ä/ hangot ismerő erza nyelvjárásban íródott, vö. pl. *мязе* (mai irodalmi alak: *мезе*) 'mit', *тяйсь* (*тейс*) 'csinált', *кямень* (*кемень*) 'tíz'. Az erza dialektus lexikai bizonyítékai, pl. E *вьясе* (mai alak: *весе*) 'mind, minden' ~

¹⁰ Священная история. Краткими вопросами и отвѣтами сочиненная и переведенная на мордовской языкъ 1790 года марта 14 дня.

М сембе, Е инязоро 'úr' ~ М оцюазор, Е мяиле (mai alak: *мейле*) 'után' ~ М меле, Е ойме 'lélek' ~ М вайме, Е паз 'isten' ~ М паваз, Е покш 'nagy' ~ М оцю, Е тяинзе, *тяить, тййсь, тйевсь* < *тйемс, тйевемс* (mai alak: *теемс* 'tesz' ~ М тйемс), Е чаво 'üres' ~ М шава, Е эстьять (mai alak: *истямо*) 'ilyen' ~ М ста.

Grammatikai érvek:

- Az indicativus praesens egyes számú 3. személyű igeragja az erzában *-ить*, a moksában *-йхть*. A szövegbeli alakok (*кулцунить* 'hallgatnak', *тяить* 'tesznek') erza jellegűek.
- A dativus ragja az erzában *-нэнь, -нень* (indet.), *-тнэнь, -тненень* (det.), a moksában *-нди* (det.), *-тненди* (det.). Az itteni alakok erzák: *идолнень* < *идол* 'bálvány', *пазнэнь* < *паз* 'isten'; *ломатненень* < *ломань* 'ember'.
- Az indicativus praeteritum determinatív egyes számú 3. személyű ragja az erzában *-изе*, a moksában *-зе*. A szövegben előforduló *колизе* 'meghalt', *маитлизе* 'megölt', *саузе* 'kapott', *тяинзе* 'tett, csinált', *тярдизе* 'hívott' erza jellegű.
- Az I. participium praesens az erzában *-иця, -ыця*, a moksában *-и/-й*. A szövegben: *эриця* 'élő', *ювтиця* 'mondó', *тонавтиця* 'tanító', *тонавтиця* 'tanuló'.
- A szövegben a többes számú 3. személyű személyes névmás erza formája (*сынь*) fordul elő, vö. М *сынь*. Ugyancsak erza jellegű a szövegben e névmás genitivus-accusativusa (*сынст*, vö. М *сынь*) és dativusa (*сыненст*, vö. М *синдейст*). Hasonlóan az egyes szám 3. személyű *сон* névmás genitivus-accusativusa: a szövegben *сонзе* (vö. М *сонь*).

Ami a pontosabb lokalizációt illeti, a szövegben a *-мкс* alakú infinitivust (*каямкс* 'hajít, dob', *сюкунямс* 'üdvözöl') leszámítva nincsenek erre utaló jegyek. Ez az infinitivusképző, mint már korábban szó volt róla, az II. és III. típusra jellemző, a dialektális jegyek hiánya ugyanakkor inkább a központi (I.) nyelvjáráásra utal.

14. А Символь вѣры című,¹¹ kézirat két változatban készült el a Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumban. Az egyiket egy filozófia szakos diák, Grigorij Szimilejszkij, a másikat pedig Grigorij Novoverov retorika szakos hallgató készítette 1791-ben. A két szöveg Feoktistov vizsgálatai szerint minimális mértékben tér el egymástól. Ő a Novoverov-féle változatot publikálta monográfiájában. A két-hasábos mű bal oldali részén az orosz, jobbján pedig az *ä*-zö dialektusban íródott erza-mordvin szöveg található (Feoktistov 1968: 43–47).

¹¹ Символь вѣры. Переведень на мордовской языкъ. Кирдима кямимань, путозь эрзя кель ланксъ.

A szövegben előforduló *чавомс* 'üt' és *чачмо* 'születés' erza jellegű, a szókezdő *ч*-nek a(z irodalmi) moksában *ш*- felel meg (*шавомс*, *шачема*). Lexikai bizonyítékok: E *ванькс* 'szent' ~ M *ванькс* 'egészen, teljesen' (vö. *святой* 'szent'), E *вяйке* (ma: *вейке*), 'egy' ~ M *фкя*, E *вясе*, *вясеме* (ma: *весе*, *весеме*) 'mind' ~ M *сембе*, E *икиле* (ma: *икеле*) 'előtt' ~ M *инголе*, E *ойме* 'lélek' ~ M *вайме*, E *паз* 'isten' ~ M *паваз*, E *тяйтерь* (ma: *тейтерь* 'lány') ~ M *стурь*.

Alaktani bizonyítékok:

- Az I. participium praesens az erzában *-иця*, *-ыця*, a moksában *-и/-й*. A szövegben: *эвтниця* 'mondó', *кулуця* 'halló', *кучиця* 'küldő', *тяиця* 'tevő', *яриця* (ma: *эриця*) 'élő'.
- A korábban már többször említett dativusrag. A szövegben: *вяйкининь*, *кирдицянинь*, *кулуцятнинь*, *пазнэнь*, *тяицянинь*, *тяянинь*, *цёранинь*, *чачмонинь* (indet); *конатнининь*, *кулузитнининь*, *ярицятнининь* (det). (Az alapszavak jelentése: 'egy, tartó, hallgató, isten, tevő, apa, fiú, születő; aki, meghaló, levő'.)
- A többes szám 3. személyű igerag az erzában *-ить*, a moksában *-йхть*. A szövegbeli alakok: *сюкунить* 'köszöntenek', *славить* 'dicsőítenek'.

Ez a szöveg *i*-ző nyelvjárásban készült. Erre utal például a dativus ragja, az irodalmi *-нэнь*, *-нень* helyén itt *-нынь*, *-нинь* áll (lásd az előbb említett dativusi példákat) vagy a *мяниль*, *мянильстэ* (irod. *менель* 'menny'), *вясиминь* (irod. *весемень* 'minden-GEN'). Az *i*-zés az erza nyelvterület szinte egészén megtalálható, ezért nincs komoly lokalizációs ereje, de leginkább mégis a II. és IV. típusban a leggyakoribb.

15. I. Pál cár 1797-ben Nyizsnyij Novgorodba óhajtott ellátogatni. Utazása tiszteletére egy kötetet állítottak össze (Всерадостное торжество), de mivel a cár elhalasztotta látogatását, így a kötetet kissé átalakítva, más címmel ellátva 1798 májusában újból kiadták (Всерадостное приветствие).¹² Ebben a korábbiakban megismert módon, orosz, latin, görög és német vallási szövegek mellett csuvas és mordvin anyag is szerepel. A mordvin szövegben, amely az /ä/ hangot nem ismerő erza nyelvjárásban íródott, több hiba fordul elő. Mivel ez az orosz szöveg szolgál fordítása, nincs különösebb irodalmi értéke, ennek ellenére néhány terminológiai újítást fedezhetünk fel benne (például 'cárság' jelentésben az *инязоро тарка* 'nagyúr hely'); ugyanakkor sok russzizmussal is találkozhatunk (Feoktistov 1976: 62–64). Az 1798-as kötet mordvin anyaga ugyanolyan nyelv-

¹² Всерадостное приветствие, которое благочестивейшему, самодержавнейшему, великому государю, императору Павлу Первому, при всевожденнейшем его императорского величества прибытии в Нижний Новгород благоговейнейше приносит Нижегородская семинария мая 20 дня 1798 года. Москва.

járású jegyeket mutat, mint a Damaskin-iskolához köthető Торжество Нижегородской семинарии (10.) és a Действие Нижегородской духовной семинарии (11.). Az erza jegyek bizonyítására pl. *инязоро* 'cár', *ойме* 'lélek', *поки* 'nagy', *паз* 'isten', és ennek datívusi alakja (*пазнэнь*); a P11 igei alakok: *молтянок* 'megyünk', *радувалтанок* 'örülünk', *чекатанок* 'imádkozunk'; a *превей* 'okos, bölcs' E/3. birtokos személyragos formája (*превейзе*); valamint a *минь* 'mi' és *сон* 'ő' személyes névmások ragozása: gen-acc. *минек*, *сонзе*, abl. *минденек*.

16. A XVIII. század vége felé készíthette el a kazanyi akadémia retorika hallgatója, Feodor Beljajev a Miatyánk – általunk ismert első – erza-mordvin fordítását (Молитва Отче нашъ на мордовском языкѣ). Ezzel a szöveggel A. P. Feoktistov a mordvin irodalmi nyelv kialakulását tárgyaló monográfiájában nagyon röviden foglalkozott (1968: 20, 23; részletesebben l. Maticsák 2012: 109–129).

A szöveg olvasata: *Тятяй минекъ / кона эрятъ мянель ланксо / улеза святой ляметъ тоньтъ / сазоякъ инязорокирдима тоньтъ / улеза олятъ тоньтъ / кода мянель ланксо истяякъ масторъ ланксо / киши минянекъ тука эрва чистэ / кадыкъ минянекъ пандомонокъ минекъ / кодаякъ минь пандлитянокъ пандлицынень минекъ / иля совапта минекъ кодамоякъ бѣдасть / но ваномискъ шайтянсто.*

Szó szerinti fordítása: Atyám / aki a mennyben élsz / legyen szent a te neved / jöjjön el a birodalmad / legyen a te akaratod / ahogy a mennyben úgy a földön is / kenyeret nekünk hozz minden nap / engedd el nekünk az adósságunkat / ahogy mi is fizetünk a fizetőinknek / ne vigyél minket semmilyen bajba / de őrizz (minket) a sátántól.

Ez a szöveg is egyértelműen erza dialektusban íródott. Ennek lexikai bizonyítéka az *инязоро* ~ M *оцязор* 'úr' és E *эръ чистэ* ~ M *эръ шиня* 'minden nap'.

Grammatikai jegyek:

- a névmások ragozott alakjai: a *минь* 'mi' Gen-Acc alakja az erzában *минекъ*, a moksában *минь*, ugyanígy a datívus az erzában *миненек*, a moksában *миндейнек*;
- a birtokos személyragozás egyes szám második személyű alakja: E *ляметъ* ~ M *лямеце* 'neved';
- a *са-* 'jön' ige Sg3 optatívusi alakja: E *сазо* ~ M *саза*;
- az imperatívus tagadó Sg2 segédigéje: E *иля* ~ M *тят*;
- a *вано-* 'néz' ige többes első személyű tárgyra utaló Sg2 felszólító alakja: E *ваномискъ* (irod. *ваномизь*) ~ M *ваномасть*.

A szöveg nem mutat egyértelmű dialektális jegyeket. A lokalizálásban fontos a *-мискъ* (ma: *-миськ*) rag, ez a ragváltozat ugyanis csak a délkeleti nyelvjárásban (IV. típus) ismeretes. Viszont ebben a csoportban az egyes szám 2. személyű

birtokos személyragnak csak a kemény (nem palatalizált) variánsa (-*m* [-*t*]) él, ebben a Miatyánk-fordításban azonban a *ляметь* fordul elő. A többes szám első személyű igei személyrag -*танок*, ez pedig az I. és III. típusra jellemző (erről I. a fentebb írottakat) (Ermuškin 1967: 129; Keresztes 1999: 45, 247).

Összefoglalás

A vizsgált hat szótár, szójegyzék változatos nyelvjárási képet mutat: Witsen moksa anyagot gyűjtött, Müller és Fischer főként erzát, Pallas mindkettőt. Damaskin nagyszótára szinte kizárólagosan erza anyagot tartalmaz. A korai utazók nem tudatos választás eredményeképp fordultak egyik vagy másik nyelvjáráshoz, ezért a (valószínűleg) véletlenül kiválasztott adatközlők voltak a „felelősök”.

Sokkal egyértelműbb a XVIII. századi hosszabb szövegek erza túlsúlya. A vizsgált anyagok között csak két moksa található, ebből az egyik egy hárommondatos szöveg, a másik pedig egy meglehetősen rossz mordvinsággal papírra vetett vers. A mordvin írásbeliség hajnalának minden más nyelvemléke erza. Ez elsősorban Damaskin püspök Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumának köszönhető: az itteni szellemi felpezsdülés eredményeképp születtek meg ezek a művek.

Bizonyos esetekben ezeknek az erza szövegeknek a pontosabb nyelvjárási hovatarozását is sikerül többé-kevésbé leírni. Az ún. III. nyelvjárástípus legjellegzetesebb vonása a genitivus -*ть* ragja. Ugyancsak jellemző erre a dialektusra az -*мкс* infinitivus, és a -*воль/-вель* conjunctivus használata. Mindezek alapján még tovább lehet szűkíteni a kört, hiszen az ide tartozó négy alnyelvjáráscsoportból az Alatir és a Pjana folyók alsó, ill. a Menya felső folyása menti aldialektusok jöhetnek szóba. Egyértelműen ebbe a csoportba sorolható az 1769-es *Духовная церемония* (7.) és az 1788-as *Краткій катихизисъ* (12.) mordvin szövege.

Az -*мкс* infinitivus nemcsak a III., hanem a II. csoport északi ágában is megfigyelhető. Ez a *Священная история* (13.) egyetlen nyelvjárási jegye, de ennek alapján nem lehet megnyugtatóan besorolni.

Ugyancsak jellegzetes nyelvjárási jegy a többes szám első személyű -*танок* igerag. Ez az I. és a III. típusra jellemző. E két (egyébként egymással szomszédos) csoport valamelyikébe tartozik a *Действие Нижегородской духовной семинарии* (11.), a *Торжество Нижегородской семинарии* (10.) és a *Всерадостное приветствие* (15.). Ez a három szöveg nagyon hasonló jegyeket mutat fel, mindegyik a Damaskin-féle iskolában készült.

A Miatyánk első fordításának szövegében (16.) déli és északi nyelvjárási sajátosságok egyaránt keverednek.

A XVIII. századi nyolc erza nyelvemlék nyelvjárási vizsgálata alapján úgy tűnik tehát, hogy ezek szerzői elsősorban a központi (I.) és az északnyugati (III.) csoportba sorolhatók (ezek esnek földrajzilag is legközelebb Nyizsnyij Novgorodhoz és Kazanyhoz), s csak egyetlen szöveg, a *Символь вѣры* (14.) mutat jelentősen eltérő jegyeket.

Irodalom

- Bartens, Hans-Hermann (1978), N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. NyK 80: 413–416.
- Damaskin [Дамаскин] (1785), Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. Nyomtatásban: Feoktistov (1971).
- Ermuškin, G. I. [Ермушкин, Г. И.] (1965), Характеристика северо-западных говоров эрзя-мордовского языка в связи с историей их носителей. In: Этногенез мордовского народа. Мордовское книжное издательство, Саранск. 414–424.
- Ermuškin, G. I. [Ермушкин, Г. И.] (1967), Имя существительное и глагол в северо-западных говорах эрзя-мордовского языка. In: Вопросы мордовского языкознания. Труды, вып. 32: 104–143.
- Ermuškin, G. I. [Ермушкин, Г. И.] (1984), Ареальные исследования по восточным финно-угорским языкам (эрзя-мордовский язык). Наука, Москва.
- Feoktistov, A. P. [Феоктистов, А. П.] (1963), Мордовские языки и диалекты в историко-этнографической литературе XVII–XVIII. вв. In: Очерки мордовских диалектов II. Мордовское книжное издательство, Саранск. 3–36.
- Feoktistov, A. P. [Феоктистов, А. П.] (1968), Истоки мордовской письменности. Наука, Москва.
- Feoktistov, A. P. [Феоктистов, А. П.] (1971), Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Наука, Москва. (= Damaskin)
- Feoktistov, A. P. [Феоктистов, А. П.] (1975), „Linguarum totius orbis vocabularia comparativa” в его мордовской части. In: Finno-ugristica 1. Tartu. 117–127.
- Feoktistov, A. P. [Феоктистов, А. П.] (1976), Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.
- Feoktistov, A. P. [Феоктистов, А. П.] (1990), Диалекты мордовских языков. In: Paasonen (1990–1996): LX–LXXXVI.
- Feoktistov, Aleksandr – Saarinen, Sirkka (2005), Mokšamordvan murteet. MSFOu 249.
- Fischer, Johann Eberhard (1747), Vocabularium Sibiricum. Der etymologisch-vergleichende Anteil. Bearbeitet und herausgegeben von János Gulya. Frankfurt am Main etc., 1995. (Opuscula Fenno-Ugrica Göttingensia VII.)
- Gulya János (1983), XVIII. századi etimológiák. Mutatvány J. E. Fischer „Vocabularium Sibiricum”-ának készülő kiadványából. In: Uralisztikai Tanulmányok 1: 163–171.
- Keresztes László (1988), A mordvin nyelvjárási *č* ~ *š* megfelelésről. In: Bereczki Emlékkönyv. Uralisztikai Tanulmányok 2. Budapest. 207–213.
- Keresztes László (1990), Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes, László (1999), Development of Mordvin Definite Conjugation. MSFOu 233.
- Lepëhin, I. I. [Лепёхин, И. И.] (1771–1805), Дневные записки путешествия доктора и Академии наук адъюнкта Ивана Лепёхина по разным провинциям Российского

- государства. Санкт-Петербург. http://www.runivers.ru/upload/iblock/9be/Lepchin_ch1.pdf
- Maticsák Sándor (2012), *A mordvin írásbeliség kezdetei*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Mikola, Tibor (1975), *N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. Aus dem Niederländischen ins Deutsche übersetzt von Tibor Mikola (Mit einem Anhang)*. Studia Uralo-Altica VII. Szeged.
- Müller, Gerhard Friedrich [Миллер, Г. Ф.] (1791), *Описания живущих в Казанской губернии языческих народов*. Санкт-Петербург. <http://international.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=mtfxtx&fileName=txg/g331929031/mtfxtxg331929031.db&recNum=93&itemLink=r%3Fintldl%2Ffmtfront%3A@field%28NUMBER%2B@od1%28mtfxtx%2Bg331929031%29%29&linkText=0>
- Paasonen, Heikki (1990–1996), *Mordwinisches Wörterbuch*. Zusammengestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII*. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki. = MdWb
- Pallas, Peter Simon (1786–1787), *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*. Сравнительные словари всех языков и наречий. Санкт-Петербург. http://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Linguarum_totius_orbis_1.pdf és ..._2.pdf
- Serebrennikov, B. A. – Buzakova, R. N. – Mosin, M. V. [Серебренников, Б. А. – Бузакова, Р. Н. – Мосин, М. В.] (1993), *Эрзянь-рузонь валкс. Эрзянско-русский словарь. Русский язык – Дигора, Москва*.
- Serebrennikov, B. A. – Feoktistov, A. P. – Poljakov, O. E. [Б. А. Серебренников – А. П. Феоктистов – О. Е. Поляков] (1998), *Мокшень-рузонь валкс. Мокшанско-русский словарь. Русский язык – Дигора, Москва*.
- Strahlenberg, Philipp Johann von (1730), *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia*. Stockholm. http://books.google.hu/books/about/Das_Nord_und_Ostliche_Theil_von_Europa_u.html?id=EPMOAAAAQAAJ &redir_esc=y (= Studia Uralo-Altica 8. [1975]).
- Witsen, Nicolaes (1692), *Noord en Oost Tartarÿe, ofte bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekend zyn geweest*. Amsterdam, 1692. Az első kiadás az interneten: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN340052333>; a 2. és 3. kiadás: http://books.google.hu/books?id=_LbLQAAACAAJ&dq=Noord+en+oost+Tartarye&hl=hu&sa=X&ei=bR02T4riIMKe0QWn2Ym7Ag&ved=0CD8Q6AEwAg
- Zaicz Gábor (1997), Johann Eberhard Fischer: *Vocabularium Sibiricum* (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. FUD 4: 224–227.